

ARGUMENTUMSZERKEZET ÉS VP-FÓKUSZ*

KENESEI ISTVÁN

1. Bevezetés

Ez a dolgozat új adatokat és elemzéseket mutat be a magyar fókuszjelenségekről. A jelenleg elfogadott nézet azt tartja, hogy a magyarban létezik egy fókuszpozíció közvetlenül a ragozott vagy véges alakú ige előtt, s az idehelyezett összetevő kontrasztív, vagy az e tanulmányban alkalmazott terminológia szerint, kizárólagos fókusz értelmezést kap. Amellett fogok érvelni, hogy a nem-kizárólagos fókusz is releváns jelenség a magyarban, sőt, hogy váratlan összefüggésekre találhatunk az adjunktumok (szabad határozók) és az argumentumok (nagyjából: vonzatok) viselkedése között, illetve az igitípusok és a nem-kizárólagos fókusz között. Hasonló megkülönböztetések működnek egyébként akkor is ha a VP-ken kontrasztív fókusz van. Ha azonban módhatározók kerülnek a fókuszba, ez a fajta szembenállás eltűnik. Be fogom mutatni továbbá, hogy nem csak a módhatározók, hanem az idiómák (állandó szókapcsolatok) is fókuszálhatóak, bár az eljárás esetükben különbözik a főnévi csoportok (NP-k), illetve az egyéb határozók esetében tapasztaltaktól.

Először a fókusz és a nyelvtani szerkezetek közötti kapcsolatról szóló irodalmat tekintem át a 2. részben. A szerkezetek főtagja/feje és a vonzatok, illetve az argumentumok közötti különbséget vázolom fel a 3. részben, különös tekintettel ezek fókuszálhatóságára. A 4. részben azokat a kifejezéseket írom le, amelyek nem-kizárólagos fókuszra fejeznek ki, majd az itt kifejtetteket alkalmazom a kontrasztív VP-fókuszra az 5. részben. A 6. pont alatt a módhatározói fókuszt, a 7.-ben az idióma-fókuszt mutatom be.

2. Fókuszípusok, nyelvtípusok

Höhle (1982), de különösen Selkirk (1984) óta ismeretes, hogy a fókusz prozódiaja, azaz hangsúly- és hanglejtésbeli tulajdonságai érzékenyek az adjunktumok és a fejek vagy argumentumok közötti különbségekre. Selkirk megfogalmazásában, l. (1), ha valamely szó fókuszhangsúlyt kap, az egész szintagmát fókuszként lehet értelmezni, amennyiben az illető szó a szintagma feje vagy a fej argumentuma. Ha azonban a szó az adott szintagmában adjunktum (vagy annak része), akkor csakis az adjunktumot lehet fókuszként értelmezni, az egész szintagmát nem.

*Ezt a tanulmányt az OTKA T017263 és az FKFP 680/1997 pályázat támogatta.

Köszönettel tartozom Kiefer Ferencnek, Komlós Andrásnak és Maleczki Mártának, akik tanácsaikkal segítségemre voltak.

(1) *Szintagma szintű fókusz szabály* (Selkirk 1984: 207)

Egy összetevő akkor lehet fókusz, ha (i) vagy (ii), esetleg mindkettő igaz:

(i) Az összetevő feje fókusz.

(ii) Egy olyan összetevője fókusz, amely a fej argumentuma (vonzata).

Selkirk fonológiai alapú szabálya egy a (2) példával illusztrált egyszerű esetben a következőképpen működik. (Vastag betűvel a fókuszhangsúlyt jelöljük a megfelelő szón vagy szótagon, nagybetűvel pedig a fókuszos jelentésű összetevőt.)

- (2) a. Bill bought a used car.
 Bill vett egy használt autót
- b. Bill bought a **used** car.

A (2a) példában a fókuszhangsúly a *car* szóra esik, tehát az első lehetőség az, hogy ezt a szót értelmezzük (szűk) kontrasztív fókuszként: *Bill bought a used CAR*, azaz ‘Bill egy használt AUTÓT (és nem egy használt BICIKLIT) vett.’ De lehet (szélesebb körű) kontrasztív fókusznak venni az egész NP-t is, amelyben a *car* szót találjuk: *Bill bought A USED CAR*, azaz ‘Bill EGY HASZNÁLT AUTÓT vett (nem pedig A SZOMSZÉDBAN KÍNÁLT TEREPIÁRÓT).’ Újabb alternatíva, hogy az egész VP-t fókusznak tekintjük: *Bill BOUGHT A USED CAR*, azaz ‘Bill EGY HASZNÁLT AUTÓT VETT (nem pedig vonatra szállt).’ Végül lehet az egész mondat fókuszos, például válaszként arra a kérdésre, hogy „Mi történt?”: *BILL BOUGHT A USED CAR*, azaz ‘BILL EGY HASZNÁLT AUTÓT VETT.’

A (2b) más eset: a *used* ‘használt’ adjunktumot csakis szűk fókuszként lehet értelmezni, amelyet egy másik melléknévvel vagy jelzővel állítunk szembe, mint például a *new* ‘új’, *expensive* ‘értékes’ stb. A (2b) mondatot semmiképpen sem lehet úgy tekinteni, mint amely pl. a *Bill bought a boat* ‘Bill egy hajót vett’ mondattal áll szemben, vagyis mint amelyben a fókuszos melléknevet tartalmazó főnévi csoport van szembeállítva.

Az (1)-ben rögzített megfigyelések azonban némi magyarázatra szorulnak. Először is, Selkirk nem a megszokott grammatikai keretekben gondolkodott, amely szerint a szintaxisból (az „S-szerkezetből”) vezetjük le mind a fonológiai, mind pedig a logikai-szemantikai szerkezeteket, hanem a fonológiát tartotta alapvető komponensnek, s abból eredeztette a logikai formákat. Más szóval, ha valamely szó fókuszhangsúlyt kapott, az leolvasható volt a szemantikai szabályok számára. Ez azonban nem jelent túlzott bonyodalmat, hiszen lehetséges a szintaxisban egy tetszőleges összetevőhöz fókuszjegyet rendelni (amelyet a logikai-szemantikai komponens szemantikai fókuszértelmezéssel lát el), és ugyanazt a jegyet egy egyszerű algoritmus segítségével lehetséges a fonológiai fókuszhoz is megfeleltetni, amint azt Jackendoff (1972), Rochemont (1986), vaagy Jacobs (1991) munkái mutatják. Az alábbi szabály Kenesei (1993)-ból származik.

- (3) a. *Fókusz-hozzárendelés*
 Rendeld hozzá a [+fókusz] jegyet egy X^0 lexikális fejkategóriához vagy egy XP maximális kiterjesztéshez.
- b. *Fókusz-továbbítás*
 A [+fókusz] jegy annak az XP -nek a lexikális fejére és/vagy lexikális argumentumára továbbítódik, amelyhez hozzá van rendelve.

A (3) szabály arról gondoskodik, hogy az adjunktumokat ne lehessen hangsúlyozni, ha az egész XP kap fókuszjegyet, illetve hogy funkcionális (azaz nem-lexikális) fejek ne kaphassanak fókuszhangsúlyt ha az ő maximális kiterjesztésük van fókuszálva.¹

Másodsor, sem Selkirk (1984), sem pedig az övét követő elemzések nem vettek tudomást az olyan nyelvekről, amelyekben a fókuszot nem egyszerű hangsúly-hozzárendeléssel hozzák létre, hanem az egyik összetevőnek valamely meghatározott pozícióba való mozgatásával. Az ilyen „mozgó fókusszal” rendelkező nyelvek között találjuk a mondat eleji fókuszú baszkot és orosz (Ortiz 1986, 1989, King 1993), az ige előtti fókuszú magyart és mayát (Horvath 1986, É. Kiss 1987, Aissen 1992), az ige mögötti fókusszal rendelkező aghem nyelvet a bantu nyelvcsoporthoz, illetve a csádi nyelvek közé tartozó podokót (Watters 1979, Tuller 1992), valamint a mondatvégi fókuszot tartalmazó csádi tangale és ngizim nyelveket (Tuller 1992). A (3) szerint „megfordított” Selkirk-szabály ezeket a nyelveket is kezelni tudja, amennyiben kiegészítjük a jegy felmozgatására (pied-piping) és az összetevők mozgatására vonatkozó szabályokkal.

Harmadszor és végül: Selkirk elemzése nem húz semmiféle választóvonalat a különböző típusú fókuszok között. Eltekintve a különféle metanyelvi, helyesbítő stb. használatoktól, legalább a kontrasztív és a nem-kontrasztív fókuszokat meg kell tudnunk különböztetni.²

Chomsky (1971) nyomán kontrasztív fókuszon azt értjük, hogy valamely U tárgyalgási univerzumon belül azonosítás segítségével kizárjuk elemek egy csoportját, és például a (4) esetében (5a), illetve (5b) formájában ábrázolható.³

- (4) a. **Péter** vett egy használt autót.
- (5) a. $\lambda x, x \in U$, (x vett egy használt autót), Péter
 b. Aki vett egy használt autót, az Péter (nem pedig Ernő, Ervin, ..., vagy bármely más diák, katona, férfi, személy stb.).

¹Ennek egy frissebb változatát l. Selkirk (1995)-ben. A lexikális fejekre azért szükséges utalni, mert különben az olyan szavakat mint a *the* vagy *az* névelők kellene hangsúlyozni, amikor az egész főnévi csoportot kívánjuk fókuszra értelmezni, vö.:

- (i) *John bought **THE** USED CAR.
 (II) *János **A** HASZNÁLT AUTÓT vette meg.

²Az előbbieik közé pl. a *De nagyon útalom!*, az utóbbiak közé pl. *Nem Péterrel, hanem Péterre* várokok mondat tartozik, vö. Bolinger (1961), Rochemont – Culicover (1990).

³A restriktor $x \in U$, vö. Kenesi (1986), Szabolcsi (1994).

A kontrasztív vagy kizárólagos fókusz egy adott univerzumban működik, amelyben különálló, diszkrét entitások vagy tulajdonságok találhatóak, amelyek legalább a beszélő előtt ismertek. A kontrasztív fókuszhoz egyébként „univerzumteremtő ereje” van, mint például a (4)-ben is, ha a hallgató nincsen tudatában annak, milyen univerzumban van a *Péter* kifejezés referense kontrasztba állítva.

A nem-kizárólagos fókusz is azonosítást hajt végre, de a kizárólagos fókuszhoz abban különbözik, hogy ezt nem interpretálhatjuk egy meghatározott társalgási univerzumban, vagy ha mégis, akkor az illető univerzum többi tagja nincsen negatívan jellemezve, vagyis nincsen kontrasztba állítva. Következésképpen a nem-kizárólagos fókusz jellemző eseteiben, pl. az állítmányi, azaz VP-kérdés alkalmával, különböző válaszlehetőségeink vannak, amint azt a (6)–(7) példákban illusztráltuk. A (8)-ban a körülbelüli logikai fordítást adjuk meg.

- (6) What did Jill do in the office?
‘Mit csinált Jill az irodában?’
- (7) a. Jill GAVE THE **BOOK** TO MARY.
b. Jill GAVE THE BOOK TO **MARY**.
c. Jill GAVE THE **BOOK** TO **MARY**.
d. Jill **GAVE THE BOOK** TO **MARY**.
‘Jill odaadta a könyvet Marinak.’
- (8) a. ‘Amit Jill tett, az az volt, hogy odaadta a könyvet Marinak.’
b. λx , (Jill x -et tette), [odaad könyvet Marinak]

A kérdőszavas kérdések általában sem kívánják meg, hogy a válaszaink kontrasztív fókuszt tartalmazzanak és különösen igaz ez a megállapítás a VP-fókuszra vonatkozó kérdésekre. A (6) kérdésre tehát lehet a *Nothing*. ‘Semmit.’ szóval válaszolni anélkül, hogy ezzel bármely olyan igazságfeltételt megsértenénk, amely a kérdésre és a válaszra együttesen áll.⁴ Ráadásul a (7a–d) válaszok egyike sem kötelezi el a beszélőt arra, hogy azt higgye: Jill semmi egyebet nem tett, minthogy odaadta a könyvet Marynek, jóllehet persze elvben ez a lehetőség is meg van engedve. Más szóval, a válasz nem a **cselekvések valamely véges tartományában** helyezi el Jill tevékenységét, következésképpen nem hordoz kontrasztív fókuszt.

Nyilvánvaló, hogy egyrészt nem minden válasz mentes a preszuppozícióktól, vannak tehát kontrasztív fókuszt tartalmazók is közöttük. Ismeretesek az olyan „trük-

⁴Másképpen azt is lehet mondani, hogy a kérdés nem egyértelmű: egyik értelmezésében egy olyan előfeltevés húzódik meg mögötte, amely szerint Jill valamit csinált az irodában. A másik olvasatban egy előfeltevéstől mentes, ‘nyitott’ kérdéssel van dolgunk, amellyel a beszélő arról tudakozódik, hogy ‘Mit csinált Jill az irodában, ha egyáltalán csinált valamit?’

Figyeljük meg, hogy a nem kizárólagos fókuszt a kontrasztív fókuszra támaszkodva határoztuk meg, és e helyen nem kívánok állást foglalni abban, különbözik-e az információs vagy a prezentációs fókuszról, avagy a rémától, stb. Felteszem, hogy a kontrasztív fókusz minden nyelvben lehetséges, de úgy vélem, a nem kizárólagos fókusz szemantikája nyelvenként különbözhet.

kös” kérdések, mint pl. *Mikor hagyta abba a felesége ütlegetését?*, avagy általában az adjunktum (szabad határozói) kérdőszavas kérdések, pl. *mikor, hogyan, miért*. (A fókuszos adjunktumok némely problémájára egyébként a 6. részben térek vissza.) Másrészt pedig nem minden fókuszos választ lehet nem-kizárólagos fókuszként értelmezni: ha azt kérdezzük: *Éjjel van-e vagy nappal?*, a válaszként adott (9a) angol mondatot kontrasztívan értjük, noha az alanyon lévő fókuszhangsúlynak nem feltétlenül van meg ez a hatása, amint azt az irodalomból jól ismert „társalgáskezdő” mondatok a (9)-ben mutatják, vö. Berman – Szamosi (1972), Bresnan (1972), Ladd (1980), Selkirk (1984), Schmerling (1976).

- (9) a. THE SUN IS SHINING.
'Süt a nap.'
- b. MY UMBRELLA'S BEEN FOUND.
'Meglett az ernyőm.'
- c. MY MOTHER'S COMING.
'Jön az anyukám.'

Az angolban nincsen formális különbség a kizárólagos és a nem-kizárólagos fókusz között, a magyar azonban szintaktikai eszközökkel különbözteti meg őket egymástól. Először is, a kérdőszavas kérdésekre adott válaszok közül nem mindegyikben találunk kontrasztív fókuszt. (A fókuszpozícióba mozgatott összetevőt *F* indexszel ellátott szögletes zárójelekkel jelöljük.)

- (10) a. Péter mit csinált tegnap?
b. (Péter) **OLVASTA A HAMLETET A KERTBEN**.
c. (Péter) **FELOLVASTA A HAMLETET A KERTBEN**.
d. ??(Péter) [A **KERTBEN**]_F olvasta (fel) a Hamletet.

A (10d) természetesen lehetséges magyar mondat, de – szemben akár a (10b)-vel, akár a (10c)-vel – nem lehet válaszolni vele a (10a)-beli VP-kérdésre. Azok ugyanis lényegében azonosak a semleges, azaz fókusz nélküli mondatokkal mind szórendjükét, mind hangsúly- és intonációs szerkezetüket tekintve, míg (10d)-nek fókuszos szórendje, hangsúlymintája és intonációja van, továbbá szembenállást fejez ki a kert, illetve azon helyek között, ahol Péter olvashatott. Következik ebből, hogy (10b) és (10c) nem-kizárólagos fókuszt, azaz magát a VP-t tartalmazza, különbözvén ezáltal a (10d)-ben látható kontrasztív fókusztól, amely szerkezetileg is eltér tőle.⁵

A következő részben azt mutatom be, hogy a kontrasztív fókusz számára az adjunktumok és az argumentumok közötti különbség egy olyan nyelvben is számít, amelyben a fókuszhoz mozognia kell, majd a 4. részben ezeket a megállapításokat a nem-kizárólagos fókuszokra is megpróbálom kiterjeszteni.

⁵A (10a)-t lehet cselekvésre, de lehet eredményre vonatkozó kérdésként is értelmezni, amint azt a lehetséges válaszok is mutatják. A kontrasztív VP-fókuszra alább még visszatérek.

3. Aszimmetriák a kontrasztív fókusz esetében

A Selkirk (1984) által megfigyelt prozódiai és szemantikai különbségek a fej, argumentum és adjunktum vonatkozásában nemcsak a csupán hangsúly-hozzárendelés-sel élő, „kötött fókuszú” nyelvekben állnak fenn, hanem az olyan mozgó fókuszú nyelvekben is mint a magyar.

Jóllehet számos eltérő nézettel találkozhatunk a magyar fókuszos mondatok szerkezetét és prozódiját illetően (vö. Varga 1986, É. Kiss 1987/88, É. Kiss 1994, Kálmán–Kornai 1989, Kálmán és Nádasdy 1994), az alábbiakban a Vogel és Kenesei (1987), valamint Kenesei és Vogel (1989, 1996, 1998) által felvázolt irányt követem. É. Kiss kivételével mindenkivel egyetértünk abban, hogy a magyarnak nem automatikusan jobbra ágazó prozódiai szerkezete van, amelyben a hangsúlyfokozatok balról jobbra csökkennek, hanem különféle méretű prozódiai összetevőket veszünk fel. Ugyanakkor Kálmán és Kornai munkájától lényegesen, Kálmán és Nádasdyétól kisebb mértékben eltér a véleményünk a tekintetben, hogy a fókuszt követő elemek hangsúlyát csökkentett, azaz mellékhangsúly értékűnek tartjuk, szemben Kálmán és Kornai (1989) művével, amely teljesen hangsúlytalannak, illetve Kálmán és Nádasdy (1994) fejezetével, amely szabadon választhatóan csökkentett hangsúlyúnak, illetve hangsúlytalannak veszi.⁶

Ha valamely maximális kiterjesztésen belül egy adjunktumra esik a fókusz, az őt tartalmazó maximális kiterjesztésnek kell a fókuszpozícióba mozognia, mivel a balraágazó adjunktumokat nem lehet önállóan kimozgatni a szintaktikai szerkezetekből és a magyarban szinte kizárólag balraágazó adjunktumok találhatók. Más szóval a fókuszos adjunktum „magával viszi” az őt uraló (domináló) kategória alatti összetevőket, ami az irodalomban *pied-piping*, azaz „hammelni patkányfogás” néven ismeretes. A fókuszos kifejezés a prozódiai komponensben azután megkapja a fő- vagy fókuszhangsúlyt, azaz saját hangsúlya redukálatlan marad, míg a vele egy fonológiai csoportban lévő elemek hangsúlya egy fokozattal csökken.

- (11) a. Péter [az UNALMAS jelentéseket]_F olvassa.
 b. Péter [a **KÖNYVTÁRBAN** olvasó fiút]_F találta meg.

A (11a) mondatban a zárójeles kifejezés kerül a fókuszpozícióba, a melléknévre főhangsúly kerül (vagyis az utána következő szavak hangsúlya csökken) és kontrasztív

⁶A fókuszt megelőző mindegyik kifejezés (pl. topikok, kvantorok) saját ún. fonológiai csoportot alkotnak, amelyeknek fő-, azaz teljes hangsúlyuk van. A fókusztól a ragozott igeig elhelyezkedő összetevők hangsúlytalanok. A (11a) és (12a) mondatok hangsúlymintázatát alább (i) és (ii) alatt láthatjuk. Itt ['] jelöli a teljes hangsúlyt, [ː] a csökkentett vagy mellékhangsúlyt, vö. (iii), a jelölés hiánya pedig a hangsúlytalan szavakat mutatja. A vastagon szedett szótagok tehát a (következő főhangsúlyos szótag előtti) utolsó főhangsúlyos szótagot mutatják az adott (tag)mondatban.

- (i) "Péter [az "UNALMAS jelentéseket] olvassa.
 (ii) "Péter [AZ "UNALMAS "JELENTÉSEKET] olvassa.
 (iii) "Péter [az "UNALMAS jelentéseket] olvassa a 'kertben.

fókuszként lesz értelmezve, vagyis a különböző tulajdonságú jelentések halmazából (pl. izgalmas, érdekes, unalmas, nehézkes, hosszú stb.) azok, amelyeket Péter olvas, mind unalmasak. A (11b)-ben a különböző helyeken (pl. a könyvtárban, a parkban, az iskolában stb.) olvasó fiúk halmazából Péter azt találta meg, aki a könyvtárban olvas. Egyik esetben sem lehetséges egy olyan olvasat, amely szerint a fókuszos kifejezést uraló kategória viselné a kontrasztív fókuszt, vagyis az alábbi szembeállítások nem elfogadhatóak: *Péter az UNALMAS jelentéseket olvasta, és nem a HETILAPOKAT, vagy *Péter a KÖNYVTÁRBAN olvasó fiút találta meg, nem pedig a PARKBAN TENISZEZŐT. Nem lehet tehát szemantikai fókuszt rendelni egy olyan fölöttes kategóriához, teljes szintaktikai szerkezethez, amelyen belül az adjunktum van fókuszra megjelölve.

Más helyzettel van dolgunk, ha a szerkezet feje vagy annak egyik argumentuma kap fókuszt. Szemben a (11) példákkal, ha a *jelentések* lexikális fejre vagy az *olvas* ige argumentumára (illetve annak lexikális fejére), az a *könyvet* főnévi csoportra kerül a főhangsúly, az őket argumentumként, illetve fejként tartalmazó egész kifejezésnek lehet szemantikai fókuszt tulajdonítani.⁷

- (12) a. Péter [AZ UNALMAS JELENTÉSEKET]_F olvassa.
 b. Péter [A KÖNYVET OLVASÓ fiút]_F találta meg.

A (12a)-t tehát úgy értelmezzük, hogy az unalmas jelentések például a könyvekkel, magazinokkal, képregényekkel, versekkel stb. állnak szemben, mint amelyeket Péter olvashatott (volna), a (12b)-t pedig úgy, hogy a könyveket olvasó fiúkat, akiket Péter megtalált, a csokoládét majszoló, a kertben futkározó, avagy a bűvárkodó fiúkkal állítjuk szembe.⁸

Figyeljük meg, hogy a hangsúlyok elhelyezésének és a szemantikai értelmezésnek itt vázolt összefüggései azt bizonyítják, hogy minden olyan szintaktikai eljárás működésképtelen, amely véletlenszerűen kiválasztott összetevőket mozgat a fókuszpozícióba és ott jelöli meg őket egy fókuszjeggyel, amint azt Horvath (1986, 1995), É. Kiss (1987, 1994) és Brody (1990) javasolják. Ha a (11b)-beli vagy a (12b)-beli *az unalmas jelentéseket* főnévi csoportot előbb elmozgatnánk az ige előtti fókuszpozícióba, majd ott jelölnénk meg a fókuszjeggyel, akkor azt kellene megengednünk, hogy a fókuszjegy vagy a lexikális fejre vagy pedig az adjunktumra „csorogjon le” – anélkül azonban, hogy biztosítani tudnánk, hogy a fonológiai értelmezésben elfoglalt helye

⁷Túl messzire vezetne, ha itt próbálnánk tisztázni, mit értünk „főhangsúlyon”. Azt az állítást, hogy a topikok hangsúlytalanok, már Varga (1986) is kétségbe vonta, míg Kornai és Kálmán (1989) cikkével egyetértésben Vogel és Kenesei (1987) és Kenesei és Vogel (1989, 1996, 1998) amellett érvel, hogy a fókusz az utolsó teljes hangsúlyú kifejezés a mondatban, és ezért van jellegzetes intonációs dallama is. A fókusz mögött a hangsúlyokat egy fokozattal csökkenteni kell, de (lényegében az ige kivételével) sohasincs hangsúlytámasztás. Ld. még a 6. jegyzetet is.

⁸Egy másik lehetséges értelmezés szerint pl. a (12a)-val azonos prozódiajú mondatot úgy is lehet érteni, mint amely az unalmas jelentéseket az érdekes naplórészletekkel helyezi szembe, ami ilyenkor többszörös kontrasztnak felel meg. Ez esetben azonban a jelölést olyképpen kell módosítani, hogy az *unalmas* melléknév első szótagját is vastagon szedjük.

(vagyis a főhangsúly helyzete) megfelelné a szemantikai értelmezés által kijelölt fókuszos összetevőnek. Más szóval előfordulhat, hogy az adjunktumra esik a főhangsúly, noha a szemantikai komponensben az egész szerkezet van fókuszosnak jelölve.

Többek között Rochemont (1986) javaslatával egyetértésben tehát ehelyett azt javasoljuk, hogy a fókuszjegyet vagy lexikális kategóriákhoz, vagy pedig maximális kiterjesztésekhez rendeljük hozzá (feltehetőleg a D-struktúrában, illetve azon a szinten, ahol ilyen szerkezetek léteznek), majd a fókuszjegynek a maximális kategóriára való esetleges „felszivárgását” (vagyis a *pied-piping*-ot) követően, az illető szerkezetnek azért kell mozognia, hogy a fókuszjegyet „leellenőrizze” a látható szintaxisban mindazokban a nyelvekben, amelyeknek mozgó fókuszuk van. A kötött fókuszú nyelvekben a fókuszjeggyel jelölt kifejezések a Logikai Forma szintjén mozognak, ld. Chomsky (1993, 1995).

4. Argumentumok a VP-fókuszban

Az adjunktumok, illetve a fejek és argumentumok közötti aszimmetriát, amiről a kötött fókuszú nyelvekből számos elemzést közöltek, igen kevésbé tanulmányozták ezidáig a mozgó fókuszú nyelvekben. Még kevesebb figyelmet fordítottak a széles hatókörű fókusz vonatkozásában az adjunktum-argumentum aszimmetria kérdésére, bár É. Kiss (1987/88) megpróbálta a magyarba átültetni Selkirk (1984) megfigyeléseit és azt bizonyítani, hogy a fókuszpozícióba mozgatott argumentum nem-kontrasztív fókusz eredményezhet. Egyrészt azonban nem különböztette meg következetesen egymástól a kontrasztív és a nem-kizárólagos fókuszot, hanem csupán Selkirk meghatározását idézi, amely viszont nem húz semmiféle választóvonalat a kétféle fókusz között. Másrészt pedig legfontosabb példáit rosszul választotta meg, mivel azok adjunktumot tartalmaznak a feltételezett argumentum pozíciójában.⁹ Ebben a részben a nem-kizárólagos fókusszal kívánok foglalkozni, a következőben a kontrasztív VP-fókuszot veszem sorra.

A fókuszpozícióba helyezett belső argumentumok valóban VP-fókuszot is hordozhatnak a magyar nyelvben. A (10) példákra visszautalva a (10a)-ben szereplő VP-kérdést, amelyet itt (13a) alatt ismétlünk meg, meg lehet válaszolni egy olyan mondatral, amelyben a tárgy foglalja el a fókuszpozíciót, akár igekötős, akár anélküli az ige.

- (13) a. Péter mit csinált tegnap?
 b. (Péter) [A HAMLETET]_F OLVASTA.
 c. (Péter) [A HAMLETET]_F OLVASTA FEL.

⁹Standard példáját, a (17)-t idézem itt, de az általam használt jelöléssel.

(i) János PIROSKÁVAL ebédelt a menzán.

Az (i) mondatban a *Piroskával* adjunktum, és csakis kontrasztív fókuszként lehet értelmezni, még akkor is, ha egy olyan kérdésre adott válaszként hangzik el, mint az É. Kisstől hivatkozott *Tudsz valami tanszéki pletykát?*. Nyilvánvaló, hogy a *tanszék* kifejezés által megjelölt embercsoport elegendő alapot ad egy olyan tárlagási univerzum létrehozására, ami a kontrasztív fókusz számára szükséges.. L. még a 14. jegyzetet, továbbá Varga (1987/88) cikkét.

Érdekes tulajdonsága a (13b,c) mondatoknak, hogy a számunkra fontos nem-kizárólagos fókuszú olvasatban csakis folyamatos cselekvésnek érthetjük a bennük állított tevékenységet, jóllehet az igék teljes mértékben összeegyeztethetők az eredményt kifejező jelentéssel is. A nem-kizárólagos fókusz akkor lehetséges, ha nincsen kölcsönösen vagy közösen értett társalgási univerzum, vagyis ha a Hamlet Péter általi (fel)olvasása nem a beszélő (és a hallgató) által ismert vagy feltett tevékenységek csoportjából (pl. a fű nyírása, az almafák szüretelése, a virágok öntözése, sétálás, futkosás stb.) az egyik.

Az eredmény- vagy teljesítményigék tárgyi argumentuma azonban nem kerülhet a fókuszpozícióba, ha VP-kérdésre kell választ adni.¹⁰

- (14) a. Mit csinált Edison 1877-ben?
 b. **FELTALÁLTA A FONOGRÁFOT.**
 c. ??[A FONOGRÁFOT]_F találta fel.

A (14c)-beli válasz csak akkor elfogadható, ha a kérdés egy olyan sorozat részeként hangzik el, amelyben arra vagyunk kíváncsiak, Edison minden egyes évben mit talált fel, pl. 1876-ban a telefont, 1877-ben a fonográfot, 1878-ban az izzólámpát és 1879-ben a szénzálat. Mivel egy ilyen lista a tevékenységek zárt sorát határozza meg, nyilvánvalóan a kontrasztív, nem pedig a nem-kizárólagos fókusz kontextusát hozza létre.

Összhangban a 2. részben elmondottakkal, a nem-kizárólagos fókusz azonosít egy dolgot, egy entitást, tulajdonságot stb., de semmilyen más dolgot, entitást, tulajdonságot nem zár ki a társalgási univerzumból. Más szóval, a (10b,c), a (13b,c) vagy a (14b) szerinti válasz – a megfelelő olvasatokban – nem azzal egyenértékű, hogy az alannal kifejezett cselekvő *semmi mást* nem csinált, mint amit az állítmány mond. Péter éppenséggel kávézhatott, sétálhatott stb. a kertben a (10b,c) mondatok igaz volta mellett, vagy Edison beutazhatta a világot a (14b)-ben vázolt helyzetnek megfelelően. Figyeljük meg, hogy (15a) nem lehetséges, de (15b) igen.

- (15) a. *Miközben utazgatott, [A FONOGRÁFOT]_F találta fel.
 b. Miközben utazgatott, **FELTALÁLTA A FONOGRÁFOT.**

A (15a)-val ellentétben a (13b,c)-ben illusztrált mondattípusok teljes mértékben elfogadhatóak egy hasonló szövegösszefüggésben.

- (16) Miközben a kertben üldögélt, A **HAMLETET OLVASTA (FEL).**

Azt, hogy a különbség nem az irány-, illetve az eredménytárgy közötti különbség eredménye, az alábbi példák mutatják, ahol az iránytárgy pontosan úgy viselkedik mint a korábbi példákban az eredménytárgy.

¹⁰Az ige típusokat I. Kiefer (1992)-ben és az ott idézett irodalomban. Itt háromféle igét veszek csak figyelembe: cselekvéseket, illetve eredményeket és teljesítményeket. A többi fajta (állapotok, momentán események) a fókusszal kapcsolatos tulajdonságainak tárgyalása túlnyúlik a jelen cikk keretein.

- (17) a. (Péter) **KITAKARÍTOTTA A SZOBÁT.**
 b. ??(Péter) [A **SZOBÁT**]_F TAKARÍTOTTA KI.
 c. (Péter) [A **SZOBÁT**]_F TAKARÍTOTTA.
 d. (Péter) **TAKARÍTOTTA A SZOBÁT.**

Egy olyan kérdés összefüggésében mint pl. a (13a), vagyis „Mit csinált Péter tegnap?“, a (17a) lehetséges válasz, de a (17b) már nem, hacsak a kérdést nem értjük kizárólagosan (pl. „Mi az az egyetlen dolog, amit Péter csinált tegnap?“). A (17b,c)-ben illusztrált mondatoknak folyamatos olvasatuk van és természetesen tökéletesen elfogadhatóak mint VP-fókuszos válaszok, ugyanúgy mint a (10b) vagy a (13b,c).

Úgy látszik, hogy az alapvető különbség az eredménnyel járó cselekedetek és az eredménnyel nem járó tevékenységek között áll fenn. Más szóval, az olyan állítmányok, amelyek teljesítményigéket (pl. *megtalál, feltalál, elér*) vagy eredményigéket (pl. *megeszik, kitakarít, megtanul*) tartalmaznak, nem engedik meg, hogy tárgyi vagy általában az ún. belső argumentumuk fókuszálva legyen úgy, hogy ezáltal az egész predikátumot, vagyis a VP-t értsük fókuszként. Ugyanakkor a tevékenységigék (pl. *tanul, olvas, takarít*) belső argumentumai belekerülhetnek a fókuszpozícióba úgy, hogy az egész VP-t tekintsük fókusznak. Az eredménnyel járó vagy teljesítményeket kifejező predikátumok telikusak, vagyis a cselekvést a maga totalitásában szemlélik. A tevékenységek viszont atelikusak és partitív, részleges jellegűek: A (13b)-t úgy értjük, hogy a Hamlet részleges olvasása történt; a (14b) esetében azonban nem beszélhetünk a fonográf részleges feltalálásáról. A partitív jellegű tevékenységek tehát megoszthatják az általuk meghatározott időintervallumokat más tevékenységekkel, a telikus cselekvések azonban csakis egymás után következhetnek.

Figyeljünk fel arra is, hogy minden esetben, amikor a fókuszált argumentum széles hatókörű fókuszolvasatot enged meg, ez az értelmezés szabadon váltakozik a kontrasztív és a nem-kontrasztív olvasatok között attól függően, hogy a predikátumban kifejezett cselekvést egy adott társalgási univerzumban értjük-e vagy sem.

Láttuk tehát, hogy a magyarban valóban lehetséges a VP-fókuszolt oly módon előállítani, hogy a kitüntetett fókuszpozícióban az ige egy belső argumentuma jelenik meg, amint azt É. Kiss (1987/88) is feltette, de csak ha bizonyos követelményeket betartunk, mint például az eredmény- és teljesítményigékre vonatkozó tiltás. A predikátumfókuszról adott kép azonban még korántsem teljes: hogy tisztábban lássunk, össze kell vetnünk egymással a kontrasztív és a nem-kontrasztív VP-fókuszokat.¹¹

¹¹Az itt közölt észrevételeknek az is következményük, hogy elkülönítik egymástól a külső és a belső argumentumokat, amely megkülönböztetést elsősorban É. Kiss (1987, 1994) utasítja el. Az (i)-ben feltett kérdést csakis (ii) vagy (iii) válaszolhatja meg, (iv) vagy (v) nem.

- (i) Mi ez a zaj?
 (ii) PÉTER [A FÜVET]_F NYÍRJA A KERTBEN]
 (iii) PÉTER NYÍRJA A FÜVET A KERTBEN
 (iv) ?? [PÉTER]_F NYÍRJA A FÜVET A KERTBEN]
 (v) ?* [PÉTER]_F NYÍRJA A FÜVET A KERTBEN]

5. A kontrasztív VP-fókusz

Szabolcsi (1981a, 1981b) véleményével vitázva két írásomban (Kenesei 1986, 1989) azt állítottam, hogy ha teljes mondatokat, azaz propozíciókat állítunk szembe egymással, akkor az ige kivételével minden lexikai jelentéssel bíró szóra fókuszhangsúly kerül.

- (18) Nem **PÉTER** ALUDT A **PADLÓN**, hanem A **HÁZIGAZDA** KÖLTÖZÖTT **SZÁLLODÁBA**.

Ami a hangsúlyok elhelyezkedését illeti, a szerkezet megfelel a Kálmán és mtsai (1989: 68) által „többszörösen ellentétező mondatnak” nevezett példának, jóllehet a mi esetünkben az összetevőket nem páronként helyeztük szembe egymással.

Nem különbözik a helyzet, amikor VP-k állnak szemben egymással. Ha van legalább egy belső argumentumuk, akkor az fog a fókuszpozícióba kerülni, az esetleges többi argumentum pedig gyakorlatilag tetszőleges rendben az ige mögött helyezkedik el.

- (19) Péter [A **HAMLETET**]_F OLVASTA FEL **MARINAK**, míg János [AZ **AUTÓT**]_F SZEDTE **APRÓ DARABOKRA**.

Az olyan VP-kontrasztok is lehetségesek, amelyekben az ige van elől, de érdekes, hogy az argumentumot első helyen tartalmazó kontrasztív szerkezetek inkább elfogadhatóak.

- (20) a. ?Péter nem **OLVASTA** A **HAMLETET** **MARINAK**, hanem **SZALADGÁLT**.
 b. Péter nem A **HAMLETET** OLVASTA **MARINAK**, hanem **SZALADGÁLT**.

Az a kérdés, hogy az igével kezdődő VP-k miért kevésbé alkalmasak a VP-fókusz kifejezésére, rejtélyesnek tűnik, különösen a Selkirk-féle (1) szabály általános alkalmazhatóságának fényében, tovább azért is, mert a magyar nyelvben a lexikális fejek rendszerint hordozhatják a fonológiai fókuszt, azaz a fókuszhangsúlyt. Ez még azokra az igékre is áll, amelyek (a) lexikális vagy „ellentétező” fókuszra vannak jelölve, más szóval egy másik igével vannak szembeállítva, vagy (b) „nyomatékos” fókuszt fejeznek ki, vagyis a kontraszt az adott cselekvés elvégzése és el nem végzése között áll fenn.

- (21) a. Péter nem [**OLVASTA/FELOLVASTA**]_F a Hamletet, hanem **TANULTA**.
 b. Péter (igenis) [**OLVASTA/FELOLVASTA**]_F a Hamletet.

Arra, hogy az ellentétező fókusz különbözik a nyomatékosító változattól, Kálmán és mtsai (1989) a *fog* segédigével alkotott példákat hoztak fel bizonyítékkul: a *fog* ugyanis csak akkor előzi meg a főnévi igenevet, ha nyomatékosító fókusz van jelen.

- (22) a. Péter [**FOGJA**]_F olvasni a Hamletet.
 b. Péter [**OLVASNI**]_F fogja a Hamletet.

A (22a)-ban nyomatékosító fókuszot találunk, és ezért feltehetjük, hogy az igeidőt jelölő *Igeidő* (= *Tense*, *T*) grammatikai morféma, amely az „Inflexiós Csoport”, az IP feje, nem pedig a lexikális ige hordozza a fókuszjegyet és mozog a fókuszpozícióba. A (22b)-ben a főnévi igenéven van a fókuszjegy, s ezért az jelenik meg a szintaktikai fókuszpozícióban. A (21b)-ben az igeinek azért kell a *Tense*-be mozognia, hogy a grammatikai, vagy ún. ϕ -jegyeit leellenőriztethesse. Ami valójában tovább mozog a fókuszba, vagyis a Fókuszos Csoport (FP) fejébe, az az Igeidős Csoport (*Tense Phrase*, *TP*) feje, mintegy magával cipelve a már hozzácsatolt igét. Amíg az ellentéző és a nyomatékosító fókusz két különböző szerkezetben valósul meg a (22) esetében, a (21) példákban véletlenül egybeesnek, amint azt az alábbi sematikus szerkezetben ábrázoljuk, ahol az ellentézés fókuszjegye az igeire kerülne, a nyomatékosítás ezzel teljesen megegyező fókuszjegye pedig az igeidő által megjelenített *T* kategóriára.

(23) [_{TopP} Péter_i [_{FP} [_F [_{V+T} olvas [_{T-t}]-a_j]] [... e_i e_j a Hamletet]]]

Ha a VP-t fókuszáljuk, akkor a fókuszjegye a VP fejére és annak argumentumaira „csurog le”. Amennyiben a fókuszmozgatást a fókuszjegyek váltják ki, akkor nemcsak egy argumentum, hanem a VP feje, az ige is elmozoghat a fókuszpozícióba és viselheti a fókuszhangsúlyt, mint azt a (23)-ban látjuk. (Valószínűleg egy „alacsony szintű” fonológiai szabály gondoskodik arról, hogy az ige hangsúlyát zérusra redukálja, ha az nem a fókusz legelső tagja, vö. Kenesei és Vogel (1989).

(24) a. Péter ANNÁNAK OLVASTA A HAMLETET (nem pedig szaladgált).
b. Péter OLVASTA ANNÁNAK A HAMLETET (nem pedig szaladgált).

Ha viszont a fókuszpozícióba egy adjunktum kerül, a VP-t nem lehet fókuszként értelmezni, vö. (25a). Másrészt azonban ha az igét helyezzük a fókuszba és az adjunktum az ige mögött marad, a VP-fókusz létrejöhet.

(25) a. *Péter [A KERTBEN]_F OLVASOTT FEL (nem pedig úszott).
b. Péter FELOLVASOTT A KERTBEN (nem pedig úszott).

(26) a. *Péter [HANGOSAN]_F OLVASOTT FEL A KERTBEN.
b. Péter HANGOSAN FELOLVASOTT A KERTBEN.

Mivel lexikai tulajdonságaik alapján a fejek projektálják, „kivetítik” az argumentumokat (de az adjunktumokat nem), az argumentumok a struktúrában „felküldhetik” ezeket a tulajdonságaikat ama domináló kategóriára, amelyben az argumentum szerepét töltik be. Lényegében így értelmezhetjük a Selkirk (1984) adjunktumokra és argumentumokra vonatkozó általánosítása mögött meghúzódó legfontosabb tanulságot. A magyart továbbá az is jellemzi, hogy nem elegendő csupán egyetlen argumentumnak vinnie a fókuszjegyet. Ha a VP fókuszban van, akkor a fejet és az összes argumentumot is meg kell jelölni a fókuszjeggyel. Más szóval, a fókuszjegynek le kell csurognia mindegyikükre, és ezután vagy az ige, vagy valamelyik argumentum mozog a fókuszpozí-

cióba. A többiek (az ige kivételével) a helyükön maradnak, bár a fókuszhangsúlyt megkapják.

A helyzet mégsem ennyire egyszerű. Az olyan kiszámítható viselkedésű szerkezetek mellett, amelyekben a fej vagy valamelyik argumentum kerül a szintaktikai fókuszba és a többi argumentum helyben kapja meg a fókuszhangsúlyt, mint pl. (18a,b), találunk olyan mondatot is, amelyben egy adjunktum áll a fókusz pozícióban és az egész VP-t lehet fókuszként értelmezni – de csak ha van az ige mögött legalább egy argumentum (természetesen fókuszhangsúllyal).

- (27) a. Péter (**FEL**)**OLVASTA A HAMLETET A KERTBEN**
(nem pedig úszott).
b. Péter **A HAMLETET OLVASTA (FEL) A KERTBEN**
(nem pedig úszott).
c. Péter **A KERTBEN OLVASTA (FEL) A HAMLETET**
(nem pedig úszott).

A fókuszpozícióban lévő adjunktumnak referenciálisnak kell lennie, különben a VP egészére értett szemantikai fókusz nem jön létre. Ha nemreferenciális adjunktum (pl. mód- vagy okhatározó) kerül a szintaktikai fókuszba, akkor attól függetlenül, hogy vannak-e az ige mögött argumentumok, csakis az adjunktumra értett kontrasztív fókuszos értelmezés valósul meg, amint az alábbi példák is mutatják.

- (28) a. *Péter (nem úszott, hanem) **HANGOSAN OLVASTA FEL A HAMLETET**.
b. *Péter (nem úszott, hanem) **HANGOSAN OLVASOTT**.¹²

Végül, amint ez várható is, a minimális VP egységét mindenképpen meg kell őrizni. Vagyis amíg az adjunktumokat szabadon ki lehet mozgatni a VP-ből, addig egyetlen argumentum sem lehet a fókuszálás hatókörén kívül, ha a fej vagy valamelyik másik argumentum a fókuszba mozogt és ezáltal VP-fókuszt hozott létre.

- (29) a. Péter a kertben [**A FÜVET**]_F NYÍRTA (és nem szaladgált).
b. *Péter a füvet [**A KERTBEN**]_F NYÍRTA (és nem szaladgált)

¹²A (28a,b) lehetséges olvasatai -- amennyiben az ige mögötti összetevőknek nincsen fókuszhangsúlyuk, a következők: 'Péter **HANGOSAN** olvasta fel a Hamletet', illetve: 'Péter **HANGOSAN** olvasott'. A (28a)-nak azzal a változatával nem foglalkozom, amelyben minden (lexikai jelentéssel bíró) szónak fókuszhangsúlyja van. Ez a cselekvés folyamatos értelmezését teszi lehetővé, vö. Kiefer (1994). A (28b) egy másik változatában az igének van fókuszhangsúlyja, ekkor azonban a *hangosan* adjunktum nincsen fókuszban, amit az igekező ige előtti felbukkanása is bizonyít, l. (ii).

- (i) Péter (nem úszott, hanem) **HANGOSAN OLVASOTT**.
(ii) Péter (nem úszott, hanem) **HANGOSAN FEL-OLVASOTT**.
(iii) *Péter (nem úszott, hanem) **HANGOSAN OLVASOTT FEL**.

- (30) a. Péter hangosan [A KÖNYVET]_F OLVASTA FEL (és nem énekelt).
 b. *Péter a könyvet [HANGOSAN]_F OLVASTA FEL (és nem énekelt).
- (31) a. *Péter Annának [A KÖNYVEKET]_F ADTA EL (és nem integetett).
 b. *Péter a könyveket [ANNÁNAK]_F ADTA EL (és nem olvasta).

A (29)-ben a referenciális helyhatározó kikerülhet a fókuszként értett VP-ből, a tárgy azonban nem. A (30) azt mutatja, hogy a módhatározói, vagyis általánosítva a nem-referenciális adjunktumok is ugyanígy viselkednek. A (31) példákkal azt illusztráltuk, hogy akkor sem lehet valamelyik argumentumot kivinni a fókuszált VP-ből, ha a többi belül marad.

Azt állapíthatjuk meg tehát, hogy a VP-t akkor lehet fókuszálni, ha (a) mind a VP feje, mind pedig az összes argumentum meg van jelölve egy-egy fókuszjeggyel, amit a (3) alatti fókuszszabály ama változatával érhetünk el, mely szerint a (3b) alternatívái közül a mellérendelést (az és-t) választjuk, továbbá (b) ha a VP-ben lévő referenciális adjunktumok is mind meg vannak jelölve fókuszra. Ezek után vagy (a) az ige, vagy (b) az egyik belső argumentum, vagy (c) amennyiben az igének van legalább egy belső argumentuma, az egyik referenciális adjunktum mozog a kategóriájának megfelelő fókuszpozícióba. Argumentumot csak a fókuszpozícióba lehet kiemelni a VP-ből, máshova nem mozoghat. A fókuszjegyet a VP csomópontjáról nehézség nélkül le lehet csurgatni a fejre és az argumentumokra. A referenciális adjunktumokat a D-kapcsolás (a diskurzusra való utalás) segítségével lehet bevonni e folyamatba, bár az ezzel kapcsolatos problémákat további kutatásnak kell tisztáznia. E ponton mindazonáltal felvethetjük, hogy például a helyhatározói és a módhatározói adjunktumok közötti különbség eredhet abból is, hogy az utóbbiak predikátumokra vonatkozó predikátumokként értelmezhetőek, az előbbieket viszont nem.¹³

6. Módhatározók a fókuszban

Mint az előző részben is láthattuk, a fókuszban megjelenő egyik sajátos adjunktum a módhatározó, amelynek a viselkedése azért is érdekes, mert a 2. részben kifejtett fókuszértelmezéshez képest kissé eltérő tulajdonságai vannak. Szabolcsi (1981a, 1981b) kimutatta, hogy a fókuszált főnévi csoportok szemantikai, igazságfeltételes következményei mások mint a semleges NP-ké.

- (32) a. Mária és Éva látta Pétert.
 b. [MÁRIA ÉS ÉVA]_F látta Pétert.
 c. Mária látta Pétert.
 d. [MÁRIA]_F látta Pétert.

Szabolcsi szerint a fókuszálás megváltoztatja a mondat igazságfeltételeit, hiszen (32a)-ból következik (32c), de (32b)-ből nem következik (32d), vagyis a (32c) fókuszos változata. Nyilvánvaló ezek után, hogy a mellérendelt fókuszált NP-ket nem lehet egyfajta

¹³Egy újabb alternatívához vö. Cinque (1997).

„mellérendelés-egyszerűsítés” művelettel előállítani két egyszerű mondatból, ami egyébként elvben lehetséges megoldás a nem fókuszált mondatok esetében.

Szabolcsira hivatkozva É. Kiss (1994: 28skk) azt állítja, hogy ha módhatározók kerülnek a fókuszba, olvasatuk különbözik a standard fókuszértelmezésétől, vagyis az azonosításon keresztüli kizárástól. Érvelésében arra támaszkodik, hogy az NP-kkel és a PP-kkel szemben a módhatározók nem zárják ki egymást a fókuszból.

- (33) a. Mari SZÉPEN vasalta ki az inget.
 b. Mari SZÉPEN ÉS GYORSAN vasalta ki az inget.
 c. Mari AZ INGET vasalta ki.

A (33a) nem zárja ki a (33b) igazságát, de a (33c) mondat nem egyeztethető össze egy olyan tényállapottal, amelyben Mari bármi mást vagy többet mint az inget kivasalt volna. É. Kissnek az a végkövetkeztetése, hogy az azonosításon keresztüli azonosítás „a nemreferenciális határozók esetében értelmetlen, mert amikor egy határozó egy cselekvésre vagy egy tulajdonságra van vonatkoztatva, akkor számtalan más határozó lehet még érvényes az adott esetben.” (29)

Ez a megállapítás a túláltalánosítás vétkébe esik: jóllehet valóban igen sok határozó jelenhet meg a fókuszban azon az egyen kívül, amelyik a fókuszba került anélkül, hogy a mondat igazságát veszélyeztetné, az már nem áll, hogy *bármely és bármennyi* határozó megjelenhet az adott mondatban.

- (34) a. *Mari GYORSAN ÉS SEBESEN vasalta ki az inget.
 b. *Mari SZÉPEN ÉS CSÚNYÁN vasalta ki az inget.

A (34) mondatokat az teszi agrammatikussá, hogy a bennük előforduló határozók ugyanabból a jelentéstartományból származnak: a sebesség, illetőleg az izlés, esztétikum kategóriahalmazából. A módhatározók abban különböznek a referenciális kifejezésektől, vagy általában az olyan kifejezésektől, amelyek entitásokat (illetve azok halmazát) jelölik, hogy a módhatározók által kijelölt jelentéstartományok diszparátok, egymástól elkülönültek lehetnek: a *gyorsan* csak a sebesség tartományába tartozó adverbiumokat zárja ki, a *szépen* pedig csak az esztétikai megítélés körébe eső határozókat, akár szinonimák, akár antonimák, akár bármi e két véglet között. A fizikailag létező tárgyak vagy entitások egyetlen világával szemben a módozatok, módhatározók jelentéstartományai többfélék, többszörösek lehetnek.¹⁴

Éppen a tartományok többszörözhetősége különbözteti meg a cselekvéseket is a fókuszban előforduló más entitásoktól. Láttuk már, hogy hacsak nincsen expliciten kontrasztba állítva, a VP-fókusz nem zárja ki a más VP-k által jelölt cselekvések egyidejű fennállását, vö. (10b,c), (13b,c), (14b). Más szóval, egy VP-ben kifejezett cselekvés csak az ugyanabba jelentéstartományba tartozó más cselekvéseket zárja ki, a más jelentésmezőbe eső cselekvéseket nem.

¹⁴A fókuszos módhatározók elemzésében sokat köszönhetek Vieri Samek-Lodovicinek.

- (35) a. Péter mit csinált tegnap?
 b. A HAMLETET OLVASTA.
 c. A HAMLETET OLVASTA és A HANGVERSENYT HALLGATTA.

Mint fentebb is kifejtettem, ha (35b) igaz, attól (35c) még nem lesz hamis – szemben a (32b,d) esetével. Vagyis (35b) és (35c) egymással összeegyeztethetők, ahogy ez a cselekvések természetéből következik. Amennyiben a két cselekvés ugyanabba tartományba tartozik, tehát kizárja egymást, akkor mindig lehetséges különböző időintervallumokhoz rendelni őket (illetve az általuk kifejezett cselekvéseket) annak érdekében, hogy megmentjük a VP-fókuszos értelmezést.

- (36) a. Péter mit csinált a múlt héten?
 b. (Péter) LONDONBA REPÜLT és PÁRIZSBA GYALOGOLT.

Az igazán összeegyeztethetetlen cselekvésekben egymással „komplemeter disztribúcióban” lévő tevékenységeket nevezünk meg, mint pl. *távozik* és *marad* vagy *emlékszik* és *elfelejt*. A valódi NP- vagy PP-fókusz azonban kontrasztív értelmezést követel meg, s ilyenkor az ige mögötti hangsúlyok redukálva vannak.

- (37) a. Péter TEGNAP repült Londonba.
 b. Péter A HAMLETET olvasta tegnap.

A VP-fókusz valószínűleg azért működhet nem-kontrasztív fókuszként, mert a kizárás alkotóeleme hiányzik a standard értelmezéséből – szemben az NP- vagy a PP-fókusszal. Amikor pedig módhatározó kerül a fókuszba, akkor azt is kontrasztívan kell értelmezni – egy adott tartományhoz viszonyítva ugyanúgy, mint minden más fókuszált kifejezést.

7. Állandó szókapcsolatok

Az argumentumok szerepének tanulmányozását az állandó szókapcsolatok, vagyis az idiómák kontextusával fejezzük be. Ismeretes, hogy az idiómák közül jónéhány elveszíti idiomatikus jelentését, ha valamelyik alkotóelemüket fókuszáljuk.

- (38) a. Feldobta a talpát. (= ‘meghalt’)
 b. A TALPÁT dobta fel. (≠ ‘meghalt’)

Vannak azonban másfajta idiómák is, amelyekben egy-egy módosítóelemhez lehet fókuszértelemezést rendelni, jóllehet az idióma alkotóelemeit nem lehet fókuszálni. A (39a-c) sorban (39b) azért rossz, mert az idióma alkotórésze van a fókuszban, (39c) viszont jó, mert a módosítóelemet értjük fókuszként, nagyjából abban az értelemben hogy ‘Marit ezen a bizonyos módon csapták be.’

- (39) a. Marit behúzták a csőbe.
 b. *Marit [A CSŐBE]_F húzták be.
 c. Marit [EBBE a csőbe]_F húzták be.

Mivel az idiómák alkotóelemeit nem lehet fókuszálni, a (39c)-ben csakis az esetjelölt NP-ben lévő mutatószót lehet fókuszértelmezéssel ellátni, a teljes NP-t nem. A szemantikai interpretáció a Chomsky (1993) által bemutatott rekonstrukció alapján áll, amelynek során a nem kvantált vagy fókuszált összetevőket az értelmezés során visszahelyezzük a mondat propozíciós komponensébe.

Világosan bebizonyosodott, hogy a fókuszmozgatást alkalmazó nyelvek sem fonológiai, sem szemantikai értelemben nem csak azokat az összetevőket, és azok közül sem mindegyiket fókuszálják, amelyeket a fókuszpozícióba mozgattak. A fókusz olyan szintaktikai pozíció, amelybe a [+fókusz] jegyet hordozó (elemeket tartalmazó) összetevők azért mozognak, hogy ezt a fókuszjegyüket leellenőriztessék vagy engedélyeztessék – éppúgy, ahogy a kérdőszót tartalmazó kifejezések az ún. *wh*-jegyüket ellenőriztetik a Mondatbevezető Csoportban (CP, Complementizer Phrase).

Utaltam már rá, hogy az idióma alkotóelemét nem lehet fókuszálni, s erre több más példát is fel lehet hozni.

- (40) a. Anna kivágta a rezet.
b. *Anna [A REZET]_F vágta ki (nem a magas C-t).

Mégis arra következtetni, hogy az idiómákban általában lehetetlen az argumentumokat fókuszálni, elhamarkodott volna. Emlékezzünk vissza, hogy az egyik különbség a VP-fókusz tekintetében az argumentumok fókuszálását lehetővé tévő, illetve az azt megtiltó VP-k között az volt, vajon van-e tevékenysége bennük, azaz lehetséges-e a folyamatos olvasat, vö. (13), (14) és a rájuk vonatkozó diszkussziót.

Ha ki tudjuk mutatni, hogy a folyamatos olvasatú idiómák megengedik, hogy argumentumok fókuszba kerüljön úgy, hogy az egész idiómát értjük fókuszban, teljes analógiát kapunk az egyéb VP-kkel.

- (41) a. ?*Nem [A VIZES LEPEDŐT]_F HÚZTÁK RÁ,
hanem csak egyszerűen cserben hagyták.
b. *Nem [A FOGÁT]_F HAGYTA OTT, csak megsebesült.
- (42) a. Nem [A ZAVAROSBAN]_F HALÁSZOTT,
hanem csak összekeverte a dolgokat.
b. Nem [A LÓBŐRT]_F HÚZZA, hanem keményen dolgozik.

A (41)-ben illusztrált idiómák – a (40)-hez hasonlatosan – teljesítmény- vagy eredménypredikátumoknak felelnek meg, amelyeknek nincsen folyamatos olvasatuk, és (41a) is csak annyiban elfogadható, amennyiben értelemezése folyamatos cselekvést tesz lehetővé. A (42)-ben lévő idiómák viszont tevékenységeket jelölnek, következésképpen argumentumukat fókuszálni lehet úgy, hogy az egész idiómát értjük fókuszban – hiszen magát a fókuszált alkotórészt nem is lehetne.

A tevékenységet kifejező igei idiómákban lévő argumentumok tehát ugyanúgy viselkednek, mint általában a tevékenységigék argumentumai: belekerülhetnek a szin-

taktikai fókuszpozícióba és révükön az egész VP, vagyis az egész idióma fókuszosan értelmezhető.

8. Konklúzió

Az itt bemutatott szerkezetek és elemzések azt támasztották alá, hogy a VP valódi összetevője a magyar mondatnak, valamint hogy ezt az összetevőt is lehet fókuszálni. A fókuszos VP azonban nem egészen úgy működik, mint a mondat más alkotóelemei. Először is, a VP-fókuszsnak nem szükséges kontrasztívnak lennie: lehet nemkizárólagos olvasata is, mivel a cselekvések általában nem zárják ki egymást. Másodszor, a VP-fókuszt az igének, az ige egyik argumentumának, vagy az egyik referenciális adjunktumnak a fókuszba helyezésével állítjuk elő. Harmadszor, a VP fókuszálása az argumentum fókuszba mozgatásával csakis a tevékenységigék esetében lehetséges; eredmény- és teljesítményigékkel alkotott VP-ket csak az ige mozgatásával lehet fókuszálni

Az argumentumok segítségével való fókuszálás megfelel a fókuszálás általános tulajdonságainak, amint azt a VP-től különböző kategóriák és a magyartól eltérő, nem mozgó nyelvtípus esetében is láthattuk. Mivel az argumentumokat a fej vetíti ki, azok mintegy képviselik a fejet és a domináló maximális kategóriát: az argumentum éppúgy elő tudja hívni a főkategóriáját mint a fej. Ezt még az idiómák esetében is érvényesülni láttuk, jóllehet az idiómák alkotóelemeit általában nem lehet fókuszálni. Az adjunktumoknak, és különösen a nemreferenciális adjunktumoknak semmilyen szerepük nincs a kategória kivetítésében, s ezért fókuszba kerülésük esetén nem is képesek „átadni” a fókusztulajdonságaikat annak a kategóriának, amelyhez a szintaktikai struktúra szerint hozzá vannak csatolva. A nemreferenciális adjunktumok, pl. a módhatározók korlátozott fókuszálhatósággal rendelkeznek, noha a kontrasztív vagy kizárólagos fókusz nem elképzelhetetlen abban a jelentéstartományban, amelyet meghatároznak.

HIVATKOZÁSOK

- Abraham, Werner–Sjaak de Meij szerk. 1986: *Topic, focus and configurationality*, Benjamins, Amsterdam.
- Aissen, Judith L. 1992: Topic and focus in Mayan, *Language* 68, 43–80.
- Berman, A. – M. Szamosi 1972: Observations on sentential stress, *Language* 48, 304–325.
- Bolinger, Dwight 1961: Contrastive accent and contrastive stress, *Language* 37, 83–96.
- Bresnan, Joan 1972: Stress and syntax: A reply, *Language* 48, 326–342.
- Brody, Michael 1990: Remarks on the order of elements in the Hungarian focus field, in István Kenesei szerk.: *Approaches to Hungarian* 3, JATE, Szeged, 95–121.

- Chomsky, Noam 1971: Deep structure, surface structure and semantic interpretation, in Danny D. Steinberg–Leon A. Jacobovits szerk.: *Semantics: An interdisciplinary reader*, Cambridge, Cambridge U. P., 183–216.
- Chomsky, Noam 1993: A minimalist program for linguistic theory, in K. Hale–S. J. Keyser szerk.: *The view from Building 20*, Cambridge, The MIT Press, 1–52.
- Chomsky, Noam 1995: *The minimalist program*, Cambridge, The MIT Press.
- Cinque, Guglielmo 1997: *Adverbs and functional heads: A cross-linguistic perspective*, Oxford University Press (megj. alatt).
- É. Kiss Katalin 1987: *Configurationality in Hungarian*, Dordrecht, Reidel.
- É. Kiss Katalin. 1987/88: Még egyszer a magyar mondat intonációjáról és hangsúlyozásáról, *Nyelvtudományi Közlemények* 89, 1–52.
- É. Kiss Katalin 1994: Sentence structure and word order, in Ferenc Kiefer–Katalin É. Kiss szerk.: *Hungarian syntax*, San Diego, Academic Press.
- Höhle, Tilman 1982: Explikationen für ‘normale Betonung’ und ‘normale Wortstellung’, in W. Abraham szerk.: *Satzglieder in Deutschen*, Tübingen, Gunther Narr, 75–154.
- Horvath, Julia 1986: *Focus in the theory of grammar and the structure of Hungarian*, Dordrecht, Foris.
- Horvath, Julia 1995: Structural focus, structural case and the notion of feature-assignment, in Katalin É. Kiss szerk.: *Discourse configurational languages*, London, Oxford University Press.
- Jacobs, Joachim 1991: Focus ambiguities, *Journal of Semantics* 8, 1–36.
- Jackendoff, Ray 1972: *Semantic interpretation in generative grammar*, Cambridge, MIT Press.
- Kálmán C. György–Kálmán László–Nádasdy Ádám–Prószéky Gábor 1989: A magyar segédigék rendszere, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 49–103.
- Kálmán László–Kornai András 1989: Hungarian sentence intonation, in Harry van der Hulst–Norval Smith szerk.: *Autosegmental studies on pitch accent*, Dordrecht, Foris, 183–195.
- Kálmán László–Nádasdy Ádám 1994: A hangsúly, in Kiefer Ferenc szerk.: *Strukturális magyar nyelvtan 2: Fonológia*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 393–467.
- Kenesei István 1986: On the logic of word order in Hungarian, in Abraham–de Meij.
- Kenesei István 1989: Logikus-e a magyar szórend? *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17, 105–152.
- Kenesei István 1993: *A minimalist program for the syntax of focus*, unpublished manuscript, University of Szeged–University of Delaware.
- Kenesei István–Irene Vogel 1989: Prosodic phonology in Hungarian, *Acta Linguistica Hungarica* 39, 149–193.
- Kenesei István–Irene Vogel 1998: *A fókusz fonológiai szerkezete*, *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19, 79–119.

- Kiefer, Ferenc 1994: Aspect and syntactic structure, in Ferenc Kiefer–Katalin É. Kiss szerk.: *Hungarian syntax*, San Diego, Academic Press, 415–464.
- King, Tracy H. 1993: *Configuring topic and focus in Russian*, PhD diss., Stanford, Stanford University.
- Ladd, D. Robert 1980: *The structure of intonational meaning*, Bloomington, Indiana University Press.
- Ortiz de Urbina, Jon 1986: *Some parameters in the grammar of Basque*, unpublished PhD dissertation, Urbana-Champaign, University of Illinois.
- Ortiz de Urbina, Jon 1989: *Parameters in the grammar of Basque*, Dordrecht, Foris.
- Rochemont, Micheal S. 1986: *Focus in generative grammar*, Amsterdam, Benjamins.
- Selkirk, Elizabeth O. 1984: *Phonology and syntax*, Cambridge, MIT Press.
- Selkirk, Elizabeth O. 1995: Sentence prosody: Intonation, stress and phrasing, in John A. Goldsmith szerk.: *The handbook of phonological theory*, London, Blackwell.
- Schmerling, Susan 1976: *Aspects of English sentence stress*, Austin, University of Texas Press.
- Szabolcsi, Anna 1981a: The semantics of topic/focus articulation, in J. A. G. Groenendijk et al. szerk.: *Formal methods in the study of language, MC Tract 136*, Amsterdam, 513–540.
- Szabolcsi Anna 1981b: Compositionality in focus, *Folia Linguistica* **15**, 141–161.
- Szabolcsi Anna 1994: All quantifiers are not equal: The case of focus, *Acta Linguistica Hungarica* **42**, 171–187.
- Tuller, Laurie 1992: The syntax of postverbal constructions in Chadic, *Natural Language and Linguistic Theory* **10**, 303–334.
- Varga László 1986: Vélemények a magyar mondat hangsúlyozásáról, avagy Brassai és a többiek, *Nyelvtudományi Közlemények* **88**, 181–188.
- Varga László 1987/88: Hozzászólás egy hangsúlytanulmányhoz, *Nyelvtudományi Közlemények* **89**, 53–66.
- Vogel, Irene–István Kenesei 1987: The interface between phonology and other components of grammar, *Phonology* **4**, 243–263.
- Watters, John 1979: Focus in Aghem: A study of its formal correlates and typology, in Larry Hyman szerk.: *Aghem grammatical structure, Southern California Occasional Papers in Linguistics* **7**, Los Angeles, University of Southern California, 137–197.